

УДК 343.8

В. В. Голіна, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, завідувач сектору дослідження проблем запобігання злочинності Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків;

О. М. Самойлова, молодший науковий співробітник сектору дослідження проблем запобігання злочинності Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків;

С. С. Шрамко, молодший науковий співробітник сектору дослідження проблем запобігання злочинності Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків

НАУКОВІ РОЗРОБКИ СЕКТОРУ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ

У статті висвітлено напрями діяльності сектору дослідження проблем запобігання злочинності Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України за період з 1998 р. і дотепер. Викладені найбільш вагомні результати наукових розробок співробітників сектору та перспективи їх подальшої діяльності.

Ключові слова: кримінологічні дослідження, кримінологічна політика держави, боротьба зі злочинністю.

Сектор дослідження проблем запобігання злочинності (до 2007 р. – сектор дослідження попередження злочинності серед не-

повнолітніх та молоді) був створений одночасно зі створенням Інституту 21 червня 1995 р. та затверджений постановою Президії НАПрН України за №4/5-н «Про структуру та Статут Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності». У зв'язку з вирішенням деяких кадрово-організаційних питань сектор розпочав роботу над фундаментальними дослідженнями з 1998 р., коли його керівником було призначено доктора юридичних наук, професора, члена-кореспондента НАПрН України, заслуженого діяча науки і техніки України Володимира Васильовича Голіну.

Протягом 1998–1999 рр. співробітниками сектору здійснювалося комплексне дослідження за темою «Сучасні проблеми насильницької злочинності проти особи та її попередження»¹. За два роки науковці виконали значний обсяг роботи з вивчення кількісно-якісних показників насильницької злочинності в Україні, поширеності цих злочинів у окремих її регіонах, розгляду основних кримінологічних рис особи злочинця, встановлення причин й умов насильницьких злочинів проти життя та здоров'я особи. Усе це дало можливість розробити сучасну систему ефективних запобіжних заходів, що знайшли відображення в законах України, державних програмах боротьби зі злочинністю, указах Президента України, постановках Кабінету Міністрів України тощо.

У період з 2000 по 2001 р. науковці сектору² проводили комплексне дослідження «Кримінологічна характеристика злочинів, що посягають на особисту волю людини, та їх попередження»³. У результаті реалізації цього дослідження були отримані науково значущі дані про основні кримінологічні риси злочинності проти особистої волі людини, особу злочинця і потерпілого, «географію» цих злочинних проявів, їх зв'язки з організованою та транснаціональною злочинністю тощо⁴. Крім того, були визначені причини та

¹ Основні виконавці: член-кореспондент НАПрН України В. В. Голіна (науковий керівник), О. Ю. Юрченко, С. Ю. Лукашевич.

² Розробкою цієї фундаментальної теми займалися зав. сектору член-кореспондент НАПрН України В. В. Голіна та В. С. Батиргарєєва.

³ Основні виконавці: член-кореспондент НАПрН України В. В. Голіна (науковий керівник), В. С. Батиргарєєва.

⁴ Борисов В. І. Вклад Інституту вивчення проблем злочинності Академії правових наук України в розвиток сучасної правової науки / В. І. Борисов, В. С. Зеленецький, В. С. Батиргарєєва // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. / редкол.: Ю. В. Баулін (голов. ред.) та ін. – Х. : Право, 2005. – Вип. 10. – С. 12–13.

умови зростання злочинів, що посягають на особисту волю людини, та запропоновані загальносоціальні, спеціальні й індивідуальні заходи їх запобігання.

На виконання п. 110 Комплексної програми профілактики злочинності на 2001–2005 роки творчим колективом сектору¹ був розроблений План заходів, спрямованих на формування у громадян антикримінальної культури, поширення знань і навичок, необхідних їм для того, щоб не стати жертвами злочинних проявів насильницького і корисливого характеру, запобігання необережним злочинам. Науковці намагалися надати нового імпульсу для визначення важливості завдання, пов'язаного із формуванням антикримінальної культури як противаги процесу криміналізації українського суспільства. Так, із метою поширення знань та елементарних навичок упередження і протидії корисливо-насильницьким, необережним злочинним проявам розроблені відповідні Пам'ятки попередження конкретних видів злочинів. Ці пам'ятки розповсюджені серед різних верств населення України.

З метою продовження реалізації Комплексної програми профілактики злочинності на 2001–2005 роки виконувалося дослідження «Теоретичні та прикладні проблеми рецидивної злочинності, які були раніше засуджені і утримуються в місцях позбавлення волі після повторного засудження» (2005 р.)². Ученими на базі створеної Концепції заходів протидії рецидивній злочинності в Україні розроблений План заходів попередження рецидивної злочинності.

У подальшій своїй діяльності сектор, керуючись настановами Президії НАПрН України та керівництва Інституту, зосередив увагу на дослідженнях, які мали важливий прикладний характер. Так, протягом 2002–2006 рр. здійснювалося дослідження за темою «Кримінологічна характеристика корисливо-насильницької злочинності неповнолітніх та особливості попередження її у великому

¹ Основні виконавці: член-кореспондент В. В. Голіна (науковий керівник), В. С. Батиргарєєва, Б. М. Головкін.

² Основні виконавці: член-кореспондент НАПрН України В. В. Голіна (науковий керівник), В. С. Батиргарєєва, Б. М. Головкін, А. В. Байлов, О. О. Книженко, В. Д. Водник, О. М. Самойлова, Н. В. Нетеса.

місті» (на прикладі м. Харкова)¹. Проведене дослідження дозволило встановити, що рівень злочинності неповнолітніх в Україні за останні роки хоча і залишався відносно стабільним, проте у структурі останньої спостерігалися достатньо небезпечні процеси. Так, погіршилися якісні показники злочинності неповнолітніх, а саме: підвищилася її суспільна небезпечність, зросла частка кримінологічного рецидиву, зафіксована невтішна тенденція щодо зростання кількості кримінальних правопорушень, які в минулому вчинялися переважно дорослими злочинцями, – убивства з корисливих мотивів, розбійні напади, насильницькі грабежі, вимагання, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, бандитизм. На основі отриманих знань були запропоновані рекомендації щодо запровадження заходів, покликаних забезпечити зменшення правопорушень та злочинів серед неповнолітніх осіб. Зокрема, були висловлені пропозиції з приводу актуалізації у суспільній свідомості проблеми злочинності неповнолітніх як резерву загальнокримінальної злочинності і небезпечного виду соціальної девіації; суттєвого посилення культурно-виховної роботи з населенням, у тому числі і серед неповнолітніх, шляхом впливу на суспільну свідомість через засоби інформаційних комунікацій для утвердження загальносуспільних цінностей, норм моралі, недопущення фактів популяризації споживацької психології, визнання матеріального чинника як єдиного мірила життєвого успіху, аморальності, культу насильства, злочинної субкультури, соціального паразитизму та інших форм соціальних девіацій; створення на державному рівні реальної системи соціального захисту та забезпечення адресної матеріальної підтримки родин неповнолітніх, які перебувають у скрутних матеріальних умовах; проведення систематизації законодавства та відомчої нормативно-правової бази, що регулює питання профілактики правопорушень та злочинів серед неповнолітніх; підвищення ролі та відповідальності органів місцевої влади та самоврядування за створення й функціонування на території області необхідної кількості установ для неповнолітніх, передбачених законами України; розроблення дійового механізму

¹ Основні виконавці: член-кореспондент НАПрН України В. В. Голіна (науковий керівник), В. П. Ємельянов, В. С. Батиргарєєва, Б. М. Головкін, О. М. Самойлова, М. Г. Колодяжний.

сприяння залученню широкого кола громадськості до проведення заходів із соціальної адаптації неповнолітніх і профілактики правопорушень з їх боку; створення системи спеціалізованих судів для неповнолітніх та забезпечення практичного утворення інституту судових вихователів тощо.

Результати, отримані під час дослідження, висвітлені у колективній монографії «Кримінологічна характеристика корисливо-насильницької злочинності неповнолітніх та особливості попередження її у великому місті (досвід конкретно-соціологічного дослідження)» (2006 р.).

Продовженням цієї тематики стала розробка співробітниками сектору фундаментальної теми «Кримінологічна характеристика злочинів проти життя та здоров'я особи, що вчинюються неповнолітніми» (2006–2007 рр.). У ході дослідження було проведено репрезентативне вибіркове вивчення 450 архівних кримінальних проваджень, порушених за вчинення неповнолітніми злочинів проти життя та здоров'я особи (статті 115–129 КК України), починаючи з 2000 р. Із цією метою було здійснено комплексний кримінально-правовий та кримінологічний аналіз зазначених злочинів. Зокрема, основну увагу зосереджено на встановленні кількісно-якісних показників цього різновиду злочинності, дослідженні особи винного та особи потерпілого, а також на розв'язанні проблем детермінації зазначених злочинів і розробки запобіжних заходів загальносоціальної та спеціально-кримінологічної спрямованості, зокрема заходів удосконалення правоохоронної діяльності.

За результатами дослідження творчим колективом у складі В. В. Голіни, В. П. Ємельянова, С. Ю. Лукашевича, О. М. Самойлової, М. Г. Колодяжного підготовлено колективну монографію під назвою «Кримінологічна характеристика злочинів проти життя та здоров'я особи, що вчиняються неповнолітніми» (2007 р.).

З метою реалізації п. 4 Плану заходів щодо реалізації Концепції забезпечення захисту законних прав та інтересів осіб, які потерпіли від злочинів, на 2005–2006 роки, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20 квітня 2005 р. № 110-р, у 2006 р. проводилось дослідження за кримінологічним напрямом у межах Проекту «Проблеми захисту прав та законних інтересів потерпілих

від злочинів»¹. Важливе місце в процесі дослідження зайняла розробка спеціалізованих питальників для вивчення та узагальнення розгляду судами кримінальних проваджень, анкет щодо опитування потерпілих, працівників суду та правоохоронних органів. Таким чином, був проаналізований значний емпіричний матеріал, у результаті чого отримано первісну інформацію про потерпілих від зареєстрованих злочинів. Науковці зосередили свою увагу на характеристиці основних рис портрета потерпілого, а також питаннях, присвячених проблематиці віктимологічного запобігання злочинам. У результаті дослідження було запропоновано низку впливових заходів, спрямованих на поширення серед громадян знань і навичок, необхідних їм для того, щоб не стати жертвами злочинів насильницького та корисливого характеру.

У рамках дослідження «Теоретичні основи забезпечення якості закону та правозастосовної діяльності у сфері боротьби зі злочинністю в Україні» у період з 2008 по 2010 р. співробітники сектору працювали за кримінологічним напрямом «Проблеми забезпечення якості запобіжної дії кримінального закону»². Головним чином науковій розробці підлягала ефективність впливу закону про кримінальну відповідальність на стан злочинності в державі. Ученими запропоновані такі критерії оцінки запобіжної дії законодавства про кримінальну відповідальність: законодавча адекватність реагування на злочинність, своєчасність та повнота кримінально-правової охорони суспільних відносин, стимулювання правомірного перешкодження злочинним посяганням, захист прав та законних інтересів потерпілих, передбачення альтернативних шляхів вирішення кримінально-правового конфлікту³.

Проблеми організованої боротьби зі злочинністю внесли на порядок денний питання щодо дослідження практики програмування і планування протидії злочинності в Україні. Так, у період з 2007 по

¹ Виконавці: член-кореспондент НАПрН України В. В. Голіна, В. С. Батиргарєва.

² Основні виконавці: Б. М. Головкін (керівник теми), член-кореспондент НАПрН України В. В. Голіна.

³ Теоретичні основи забезпечення якості кримінального законодавства та правозастосовної діяльності у сфері боротьби зі злочинністю в Україні: монографія / за заг. ред. В. І. Борисова, В. С. Зеленецького. – Х. : Право, 2011. – С. 9.

2012 р. науковцями сектору виконувалося фундаментальне дослідження «Кримінологічні основи боротьби зі злочинністю в Україні». Під час дослідження розглянуті нагальні питання програмно-цільового напрямку запобігання злочинності. З метою його вдосконалення вивчено й узагальнено за розробленою оригінальною схемою всі державні, регіональні (обласні), міські та деякі районні комплексні програми, плани запобігання злочинності, що розроблялися в Україні, виявлено типові недоліки нормативно-правового регулювання, зокрема розробки, обговорення, прийняття та реалізації цих програм і планів, які, за словами попередніх дослідників програмних документів у запобіжній сфері, стають на заваді досягненню розрахункових рівнів ефективності рішень із забезпечення компетентної роботи державних відомств і установ усіх гілок влади¹.

Кримінологічний аналіз сучасного комплексного планування на регіональному рівні показав такі його вади й недоліки: обласні та міські комплексні програми профілактики правопорушень приймаються на різні строки і переважно до прийняття державної програми запобігання злочинності; назви всіх програм є нетотожними та не відповідають як чинному законодавству, що закріплює вимоги у цій сфері, так і загальнодержавній програмі протидії злочинності; мають різну структуру, відмінну кількість як розділів, так і кількості заходів; переважно не містять оригінальних заходів, що відповідали б особливостям криміногенної обстановки в конкретному регіоні України; більшість заходів мають неконкретний, декларативний, формальний, а іноді й нереальний характер та ін.

Ученими аргументовано, що оцінка ефективності виконання регіональних планів запобігання злочинності має здійснюватись шляхом урахування як кількісних (рівень злочинності, латентності та віктимізації населення у конкретній області України; кількість розглянутих органами внутрішніх справ заяв та повідомлень про вчинені злочини; кількість порушених, закритих кримінальних проваджень та тих, що було розглянуто судами й за якими винесено вирок, та ін.), так і якісних показників (зміна структури та характе-

¹ Див.: Ключев М. М. Комплексний аналіз програмних документів у сфері запобігання злочинності / М. М. Ключев // Наука і правоохорона. – 2009. – № 1–2 (3–4). – С. 143–151.

ру злочинності в області зі зменшенням питомої ваги найбільш суспільно небезпечних її проявів; швидкість реагування правоохоронних органів на заяви про вчинені злочини; обсяг кримінальних проваджень, спрямованих судами на додаткове розслідування; ефективність витрачання бюджетних коштів, що виділяються на комплексні плани запобігання злочинності, тощо).

Розгляд теоретичних і прикладних проблем програмування й планування заходів запобігання та протидії злочинності в Україні сприяв створенню авторського бачення Державної програми стратегій запобігання злочинності в Україні. Також ученими запропоновано Модель Державного плану заходів стратегій запобігання злочинності в Україні.

Основні теоретичні положення, висновки та практичні рекомендації, розроблені під час дослідження за темою «Кримінологічні основи боротьби зі злочинністю в Україні», викладені у монографії «Державне програмування та регіональне планування заходів запобігання злочинності в Україні» (2012 р.). Слід зазначити, ця праця отримала позитивний резонанс у суспільстві, про що свідчать, зокрема, схвальні відгуки на неї та акти про впровадження результатів дослідження у практику боротьби зі злочинністю.

У межах роботи над темою «Кримінологічні основи боротьби зі злочинністю в Україні» науковці сектору доктор юридичних наук, професор В. В. Голіна та кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник М. Г. Колодяжний виконали значний обсяг роботи зі збору та впорядкування матеріалів конгресів ООН із запобігання злочинності та кримінального правосуддя, що провадяться кожні п'ять років починаючи з 1955 р. Це знайшло відображення в трьохтомному виданні «Конгрессы ООН по предупреждению преступности и уголовному правосудию», яке вийшло друком у 2013 р.

Із 2012 р. колектив сектору працює над фундаментальною темою «Теоретичні і прикладні проблеми участі громадськості у запобіганні злочинності: вітчизняний та міжнародний досвід»¹.

Завданням цього наукового дослідження є теоретичне обґрунтування необхідності та ефективності участі громадськості у запо-

¹ Основні виконавці: член-кореспондент НАПрН України В. В. Голіна (керівник теми), М. Г. Колодяжний, С. Ю. Лукашевич, О. М. Самойлова, С. С. Шрамко.

біганні злочинності в Україні, вивчення рекомендацій Організації Об'єднаних Націй та її спеціалізованих органів стосовно участі громадськості у запобіганні злочинності, розробка концептуальних засад щодо нових форм участі громадськості у запобіганні злочинності та її проявам тощо.

На сьогодні увага співробітників сектору зосереджена на ознайомленні та оцінці сучасного стану нормативно-правового регулювання участі громадськості у запобіганні злочинності, вивченні практики такої діяльності у регіонах України, а також на аналізі та узагальненні найкращих міжнародних практик щодо участі місцевих громад у профілактиці й припиненні злочинних проявів із метою їх використання і подальшого впровадження в нашій державі.

Результати проведених наукових досліджень за весь час роботи сектору знайшли своє практичне втілення у монографіях, наукових статтях, висновках і рекомендаціях, надісланих до правоохоронних органів. Протягом уже багатьох років сектор надає наукові висновки, консультації, виконує наукові експертизи в галузі нормативного регулювання у сфері запобігання злочинності. Зокрема, значний обсяг роботи проводився з підготовки проектів та внесення змін і доповнень до законодавчих та інших нормативних актів України щодо регулювання різноманітних аспектів боротьби зі злочинністю та їх вдосконалення. Наприклад, підготовлені аналітичні матеріали щодо повноти та своєчасності виконання Комплексної програми профілактики правопорушень на 2007–2009 роки; надані пропозиції до Національної стратегії щодо запобігання та протидії корупції на 2010–2012 роки; спрямовані до Генеральної прокуратури України науково обґрунтовані судження щодо шляхів мінімізації криміногенної ситуації у країні, удосконалення взаємодії силових відомств із питань протидії злочинності, її організованим формам та корупції; надані пропозиції до проекту Концепції змін до Конституції щодо вдосконалення конституційно-правового регулювання правоохоронної діяльності з приводу заходів щодо забезпечення дієвої взаємодії обласної державної адміністрації з органами прокуратури, іншими правоохоронними органами на території Харківської області; розроблено пропозиції та зауваження щодо формулювання мети, завдань, очікуваних результатів регіональної Програми

запобігання і протидії корупції в Харківській області на 2013–2015 роки; надані аналітичні матеріали стосовно стану безпеки дорожнього руху, досудового розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень про ДТП в Україні.

Апробація результатів дослідження співробітників сектору здійснювалася у формі обговорення основних теоретичних положень та практичних рекомендацій на науково-практичних конференціях, семінарах та «круглих столах».

Крім наукових досліджень і великої за обсягом наукової продукції (монографії, брошури, статті, тези наукових доповідей), сектор приділяє значну увагу підготовці фахівців-кримінологів. Так, за останні роки були захищені дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук М. Г. Колодяжного «Кримінологічна характеристика та запобігання вимаганням, поєднаним із насильством» (2010 р.) та М. Ю. Марченка «Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам у сфері самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва» (2013 р.).

Наукові здобутки сектору за весь час його функціонування свідчать про значні кроки, зроблені на шляху вивчення актуальних проблем злочинності та її запобігання. Подальше вдосконалення й приріст нових знань, безсумнівно, сприятимуть розвитку та збагаченню сучасної кримінологічної думки в Україні.

В статье изложены наиболее значительные результаты научных разработок сектора исследования проблем предупреждения преступности Научно-исследовательского института изучения проблем преступности имени академика В. В. Сташиса НАПрН Украины.

The basic scientific achievements of the Criminology problems prevention research sector of the Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems National Ukrainian Academy of Law.

Рекомендовано до опублікування на засіданні сектору дослідження проблем запобігання злочинності НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол № 3 від 5 березня 2014 р.).